

КОНЦЕПТ ХАРАКТЕР ЛЮДИНИ ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ ІДІОМАТИЧНОГО ПРОСТОРУ "HOMO SOCIALIS"

У статті аналізуються одиниці сучасної англійської мови, які в межах ідіоматичного простору "homo socialis" актуалізують концепт ХАРАКТЕР ЛЮДИНИ. Цей концепт є складним утворенням і включає у себе більш прості концепти. Ідіоми на позначення рис характеру організуються залежно від типу характеру й виду відношень людини до дійсності. При цьому одна й та сама риса може репрезентувати декілька простих концептів.
Ключові слова: ідіома, концепт, ідіоматичний простір, риса характеру, характер.

Людина як суб'єкт, здатна до пізнання і самопізнання, є вершиною розвитку самого процесу пізнання. В останні десятиліття людина є основою відліку в аналізі тих чи інших лінгвістичних явищ, вона втягнена в аналіз, визначаючи його кінцеві перспективи й кінцеві цілі. Людина є складним об'єктом дослідження, який породжує безмежні складності його пізнання і створює ілюзію особливого суб'єктивного світу і суб'єктивного начала в мові [1: 93].

Антропоцентризм лежить в основі взаємозв'язку мови та мислення й особливо яскраво він проявляється в лексиці та фразеології, які відбивають глибинні основи цього взаємозв'язку. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки ідіоматика є одним з явищ мови, які перебувають у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників (Телія В.М., Gibbs R.W., Makkaï A. та ін.) [2; 3; 4].

Дослідження ідіом на позначення будь-яких ознак, властивостей людини є актуальним і перспективним. У лінгвістичній науці вже було проведено низку досліджень, присвячених номінації окремих характеристик людини, таких, як поведінка (Грозан Н.Ф. [5]), внутрішній світ людини (Курікалова Н.М. [6]), фінансовий стан (Трибуханчик А.М. [7]), вік (Беженар І.С. [8]) тощо. Існують також роботи, присвячені лексичному та фразеологічному позначенню характеру людини (Літвінова М.М. [9], Нікітін В.А. [10]). У цих роботах було визначено зміст, структуру та обсяг поняття "характер", відображення окремих рис характеру засобами мови, а також подана методика компонентного аналізу лексико-семантичного поля прикметників із значенням "характер людини". Проте ще не було досліджено, як актуалізується концепт ХАРАКТЕР ЛЮДИНИ ідіоматичними засобами мови і яке місце він посідає у структурі ідіоматичного простору "homo socialis".

Ідіоматичні засоби мови актуалізують концепти, концептуальні сфери, концептуальні простори й можуть утворювати ідіоматичні простори. Ідіоматичний простір – це частина вербалізованого концептуального простору, яка представлена виключно ідіоматичними засобами мови.

Ідіоми, що позначають людину, її ознаки, риси, стан, дії, поведінку, всі її соціальні відносини, становлять ідіоматичний простір "homo socialis". Категоріальним значенням такого ідіоматичного простору є якісна характеристика суб'єкта. Фіксуються усі властивості особистості: зовнішній і внутрішній світ людини; її фізичний та емоційний стан; здібності; особливості темпераменту; місце у суспільстві тощо. Перелічені особливості утворюють низку концептів – знання, конструйоване у фреймовій структурі [11: 24; 12: 61-62; 2: 96]. Навколо них організуються певні фрейми, що і становлять структуру ідіоматичного простору "homo socialis".

Одним з основних концептів ідіоматичного простору "homo socialis" є ХАРАКТЕР ЛЮДИНИ, адже особливості характеру, поряд з типами темпераменту, визначають спосіб поведінки людини у тих чи інших ситуаціях, її взаємини з іншими людьми, ставлення до них, до самої себе тощо. Досліджений практичний матеріал становить 250 ідіом сучасної англійської мови, які вербалізують концепт ХАРАКТЕР ЛЮДИНИ і входять до предметно-центричного та компаративного фреймів (у термінології С.А. Жаботинської [13: 18-23]). У межах цього концепту вони записуються таким чином: [ХТОСЬ ТАКИЙ [ІСНУЄ ТАК/ТАКИМ ЧИНОМ, ДІЄ ТАК/ТАКИМ ЧИНОМ]] та [ХТОСЬ ТАКИЙ [Є/ДІЄ ЯК ЩОСЬ/ХТОСЬ]]. Кожна ідіома на позначення риси характеру заповнює відповідний слот одного з двох фреймів, актуалізуючи концепт ХАРАКТЕР ЛЮДИНИ.

Характер (із грецького – "карбування", "відбиток") у психології розуміють як сукупність індивідуально-своєрідних психічних властивостей особистості, які проявляються в типових умовах і виражаються у способах її діяльності. Характер – це індивідуальне сполучення істотних властивостей особистості, що виражають відношення людини до дійсності і виявляються в її поведінці, вчинках [14: 457]. Особливості, які виділяють у поведінці людини, називають рисами характеру. Риса характеру – це фіксована (закріплена) установка великого особистісного значення, що виявляється в різних видах діяльності, істотних для певної особистості [14: 459].

Концепт ХАРАКТЕР ЛЮДИНИ є складним утворенням і включає у себе більш прості концепти. Так, найзагальніші властивості характеру утворюють полярні концепти СИЛА – СЛАБКІСТЬ; ТВЕРДІСТЬ – М'ЯКІСТЬ; ЦІЛІСНІСТЬ – СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ; ШИРОТА – ВУЗЬКІСТЬ. Якщо під силою характеру розуміють ту енергію, з якою людина переслідує поставлені цілі (*be (all) agog* [15: 34]), її здатність палко захопитися чимось (*as keen as mustard* [15: 522]) і розвивати велику напругу сил при зустрічі з труднощами, уміння переборювати їх (*a good loser* [15: 470], *bob up like a cork* [15: 175]), то слабкість характеру зв'язують із проявом малодушності (*cry craven* [15: 184], *show the white feather* [15: 268]), нерішучості (*an ass between two bundles/bottles of hay* [15: 52]), нестійкості поглядів (*blow hot and cold* [15: 92], *have (got) no ballast* [15: 63]) тощо. Твердість характеру означає тверду послідовність, завзятість у досягненні цілей, відстоюванні поглядів (*hard-nosed* [17: 66], *a hot gospeller* [15: 328], *come out flat-footed (for)* [15: 351], *fight for one's own hand* [15: 348], *nail one's colours/flag to the mast* [15: 491], *have the courage of one's conviction/ opinions* [15: 179]) тощо, а м'якість характеру виявляється в гнуч-

кому пристосовуванні до умов, що змінюються, досягненні мети за рахунок деяких поступок, знаходженні розумних компромісів (*strike a balance* [15: 61]).

Єдність, багатогранність характеру не виключає того, що в різних ситуаціях у тієї самої людини виявляються різні і навіть протилежні властивості. Людина може бути одночасно ніжною і вимогливою, м'якою, поступливою і одночасно твердою та непохитною. Тому характер людини доцільно описувати за допомогою фреймів, які містять як основну, так і потенційну інформацію.

Риси характеру можна розділити на основні, ведучі, що задають загальну спрямованість розвитку всього комплексу його проявів, і другорядні, обумовлені основними [14: 459-460]. Цілісність або суперечливість характеру визначається ступенем поєднання провідних і другорядних рис характеру. Якщо провідні і другорядні риси гармоніюють, якщо відсутні протиріччя в прагненнях та інтересах, то такий характер називають цілним, якщо ж вони різко контрастують – то суперечливим [14: 460].

З усієї сукупності ставлення особистості до навколишньої реальності варто виділити характеротвірні форми відносин. Ці відносини одночасно виступають підставою класифікації найважливіших рис характеру. Характер людини виявляється в системі відносин:

1. У ставленні до інших людей:

- товарищів, відкритість (*a good mixer* [15: 510], *as open as the day* [15: 201]),
- замкнутість (*a bad mixer* [15: 510], *a wooden Indian* [15: 409]),
- правдивість (*fair dinkum* [15: 213], *a square/straight shooter* [15: 679]),
- брехливість (*character assassin* [15: 52], *a confidence man* [15: 479]),
- зрадництво (*turn one's back on (upon) smb.* [15: 58]),
- вірність (*as true as steel* [15: 719], *joined at the hip* [17: 79]),
- догідливість (*be lavish/loud in one's praise(s)* [15: 600], *plaster smb. with praise* [15: 600], *dance attendance on smb.* [15: 53], *sing smb's praises* [15: 600], *curry favour with smb.* [15: 266], *say ditto to smb.* [15: 216]),
- владність (*a strong man* [15: 485]),
- доброзичливість (*a heart of gold* [15: 374], *a big heart* [15: 373]),
- холодність (*as cold as (a) stone* [15: 725], *you cannot get blood from (out of) a stone* [15: 92]),
- підозрілість (*a doubting Thomas* [15: 756]),
- довірливість (*a sheep among wolves* [15: 675], *a babe in the wood(s)* [15: 56]),
- підлість (*as crooked as a dog's hind leg* [15: 445], *two-faced* [17: 147]),
- порядність (*a white man* [15: 485], *a genuine article* [15: 51], *all right* [15: 39], *shoot square/straight* [15: 679]),
- дбайливість (*a good Samaritan* [15: 656], *take compassion on (upon) smb.* [15: 169]),
- нахабність (*as bold as brass* [15: 106], *a coolbeggar/card/customer/fish/hand* [15: 174]),
- самовідданість (*fling/throw oneself into the breach* [15: 106], *pull/snatch smb. out of the fire* [15: 279]),
- дратівливість (*get one's back (or dander) up* [17: 56]),
- холоднокровність (*a level head* [15: 369], *a cool head* [15: 366], *keep one's balance* [15: 61]),
- покірність (*as yielding as wax* [15: 801], *cat's paw (cat's paw)* [15: 568]),
- норовистість (*be/get/rise above oneself* [15: 26], *set one's face against smth.* [15: 316]),
- жорстокість (*trigger-happy* [17: 145], *blood from/out of a stone/turnip* [15: 90]),
- м'якість (*(wouldn't) harm a fly* [17: 67], *as mild as a dove* [15: 500]),

2. Взаємини людини з іншими людьми виступають визначальним чинником відносно діяльності, породжуючи підвищену активність, напругу, раціоналізаторство або, навпаки, заспокоєність, безініціативність. У ставленні до справи можна виділити такі риси характеру:

- працьовитість (*a beast of burden* [15: 71], *an eager beaver* [15: 73]),
- лінощі (*lazy beggar/bones/dog* [15: 441], *coffee cooler* [16: 114]),
- старанність (*bend/fall/lean over backwards to do/get* [15: 59], *be all over oneself* [15: 41]),
- активність (*as brisk as a bee* [15: 74], *open the ball* [15: 63]),
- пасивність (*walk through one's part* [15: 565], *work at low pressure* [15: 602]).

3. Ставлення до інших людей і до діяльності у свою чергу обумовлює ставлення людини до власної особистості. Ставлення до самого себе виявляється в оцінці своїх дій. Правильне, оцінне відношення до іншої людини є основною умовою самооцінки. Твереза самооцінка – це одна з умов удосконалення особистості. У зв'язку з цим виділяють такі риси характеру:

- самозакоханість (*as proud/vain as a peacock* [15: 569], *as proud as Lucifer* [15: 473], *holler down a rain barrel* [15: 66]),
- самовпевненість (*a smart Aleck* [15: 716], *as independent as a hog on ice* [15: 388]),
- самолюбство (*high and mighty* [15: 386], *be/get/grow too big for one's boots* [15: 80]),
- невпевненість у своїх силах (*gun-shy* [17: 63]),
- хвастощі (*great boast and small roast* [15: 94], *blow one's bags* [15: 60]).

Важливим для самооцінки людини є думка про себе колективу, у якому вона працює і проводить значну частину свого життя. І насамперед те, наскільки упорядковані в неї відносини з людьми, наскільки вона потрібна людям, наскільки вона авторитетна серед них.

Людина, яка має такі риси, як самолюбство, самозакоханість, зарозумілість, погано налагоджує стосунки у колективі, мимоволі створює в ньому конфліктні ситуації (*spoil for a fight* [15: 723], *strike the first blow* [15: 736], *raise the roof* [15: 628], *ask for it* [15: 51]). Небажана й інша крайність у характері людини – недооцінка своїх достоїнств, боязкість у висловленні своїх позицій, у відстоюванні своїх поглядів (*back and fill* [15: 57], *a reed shaken in/by the wind* [15: 625]). Скромність і самокритичність повинні сполучатися з загостреним почуттям власної гідності, заснованому на усвідомленні значущості своєї особистості.

4. У ставленні до власності людина може проявляти такі риси характеру:

- Ощадливість (*take care of the pence* [15: 128]),
- Марнотратство (*big-time spender* [17: 13], *a butter-and-egg man* [17: 46]),
- Жадібність (*as mean as a cat's meat* [15: 496], *have death adders in one's pocket* [15: 31], *have an itching palm* [15: 561]),
- Щедрість (*dip into one's pocket/purse* [15: 214]).

Слід зазначити певну умовність цієї класифікації і тісний взаємозв'язок, взаємопроникнення зазначених аспектів відносин. Зазначені відносини не одночасно і не одразу стають рисами характеру. Визначальним у формуванні характеру є ставлення людини до суспільства, до інших людей. Характер людини не може бути розкритий і зрозумілий поза колективом, без урахування її прив'язаностей у формі товариства, дружби, кохання тощо.

Усі риси характеру мають між собою закономірну залежність. Проте окремі якості можуть бути розглянуті як складові особливості характеру людини і використані для його аналізу. Важливою складовою характеру є вольові риси. Воля є здатністю людини переборювати перешкоди, домагатися поставленої мети. Вона виступає в таких рисах характеру, як самостійність (*be the captain of one's soul* [15: 125], *off one's own bat* [15: 67], *have a mind of one's own* [17: 68], *keep to one's own line (take a line of one's own)* [15: 462]), рішучість (*have sand in one's craw* [15: 656], *take the bull by the horns* [17: 138]), наполегливість (*of the bull(-)dog breed* [15: 109]), мужність (*a man of his hands* [15: 482], *a heart of oak* [15: 375], *grin and bear it* [15: 333; 17: 63]).

Велике значення для характерологічних проявів мають інтелектуальні риси особистості. Глибина і гострота думки, незвичайність постановки питання і його рішень, інтелектуальна ініціатива, критичність, впевненість і самостійність мислення – усе це складає оригінальність розуму як одну зі сторін характеру (*have (got) one's head screwed on right* [15: 368], *have (got) a good head on one's shoulders* [15: 367], *have a mind like a steel trap* [17: 94], *quick study* [17: 115], *have a quick/ready wit* [15: 828], *think on one's feet* [15: 294], *know all the answers* [15: 45]). Однак те, як людина використовує свої розумові здібності, суттєво залежить від характеру. Нерідко зустрічаються люди, які мають високоінтелектуальні дані, але не дають нічого цінного саме через свої характерологічні особливості.

Характер є взаємозалежним з іншими рисами особистості, зокрема з темпераментом (*down in the dumps* [15: 87]) і здібностями (*a clever dog* [15: 83]). Проте якщо людина практично не може змінити свій темперамент, то вона може, з певними зусиллями, змінити оточуюче середовище (*the cream of society* [15: 75]), рівень освіти (*have a lot/plenty on the ball* [15: 47]), удосконалювати свій інтелект (*have an old head on young shoulders* [15: 367]), рівень культури (*a little lower than the angels* [15: 44]), зовнішність (*easy on the eye(s) (easy to look at)* [15: 92]) і тим самим змінювати свою особистість.

Практичний матеріал показав, що велика кількість рис характеру не знайшли свого вираження у досліджених 250 ідіомах сучасної англійської мови. Це такі риси, як скромність, самокритичність, принциповість, наполегливість, відповідальність, тактовність, толерантність, нетерпимість тощо. Такі риси характеру, як невпевненість у своїх силах, активність, ввічливість, егоїзм, підозрілість, конформність, владність хоча й відображені в ідіомах, представлені незначною кількістю – однією-двома ФО. Тому подальше дослідження ідіоматичних засобів сучасної англійської мови на позначення рис характеру людини є необхідним і важливим чинником для побудови ідіоматичного простору "homo socialis".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 103 с.
2. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996. – 288 с.
3. Gibbs R.W., Jr. Process and Products in Making Sense of Tropes // Metaphor and Thought. Second edition. Edited by Andrew Ortony. – Cambridge University Press, 1993. – P. 252-276.
4. Makkai A. Idiom Structure in English. – Paris: Mouton, 1972. – 371 p.
5. Грозан Н.Ф. Фразеологічна мікросистема "поведінка людини" в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. – 20 с.
6. Курикалова Н.М. Фразеологическая номинация явлений внутренней жизни человека (на материале современного английского языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1985. – 24 с.
7. Трибуханчик А.Н. Становление и развитие фразеосемантического поля "богатство-бедность человека" в английском языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1989. – 289 с.
8. Беженарь И.С. Фразеологическая номинация возраста в современном английском языке. Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1994. – 257 с.

9. Літвінова М.М. Відображення рис характеру людини засобами мови (на матеріалі німецької мови) // Семантика, синтактика, прагматика мовленнєвої діяльності. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів: Літопис, 1999. – С. 67-71.
10. Никитин В.А. Опыт компонентного анализа лексико-семантического поля имен прилагательных со значением "характер человека" // Лексико-фразеологические исследования русского языка. Сборник научных трудов. – Фрунзе: КГУ, 1981. – С. 37-58.
11. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. – Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – 123 с.
12. Кулик Н.Д. Когнітивні аспекти значення фразеологічної одиниці // Семантика, синтактика, прагматика мовленнєвої діяльності. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів: Літопис, 1999. – С. 61-63.
13. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник черкаського ун-ту. Серія Філологічні науки. – Випуск 11. – Черкаси: ЧДУ, 1999. – С. 12-24.
14. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр "Академия", 1998. – 512 с.
15. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1984. – 942 с.
16. Спирс Р.А. Словарь американского сленга. – М.: Русский язык, 1991. – 528 с.
17. Bell A.H. A Pocket Guide to Cliches / "Hit the Road". – Washington: Barron's Educational Series, Inc., 1999. – 150 p.

Матеріал надійшов до редакції 1.04. 2005 р.

Фещенко Ю.І. Концепт ХАРАКТЕР ЧЕЛОВЕКА как структурный элемент идиоматического пространства "homo socialis".

В данной статье анализируются единицы современного английского языка, которые в рамках идиоматического пространства "homo socialis" актуализируют концепт "характер человека". Этот концепт является сложным образованием и включает в себя более простые концепты. Идиомы, обозначающие черты характера, группируются в зависимости от типа характера и от вида отношений человека с окружающим миром. При этом одна и та же черта может репрезентировать несколько простых концептов. Ключевые слова: идиома, концепт, идиоматическое пространство, черта характера, характер.

Feschenko Yu.I. The concept CHARACTER as a structural element of idiomatic field "homo socialis".

The given article presents an analysis of modern English idioms which represent the concept "character" within the idiomatic field "homo socialis". This concept is a complex formation which consists of simpler concepts. Idiomatic means designating traits of character are grouped depending on the type of character and on the kind of person's relations with the surrounding world. One and the same trait can be referred to different character types. Key words: idiom, concept, idiomatic field, character trait, character.